

SZÉKELY MELINDA

In universum gentes ditissimae

PLINIUS AZ ARAB NÉPEKRŐL¹

IDŐSEBB PLINIUS *NATURALIS HISTORIA* CÍMŰ MŰVÉBEN Arábia leírásánál azt az évezredes hagyományt örzi, mely szerint az arabok nagyon gazdag népek (Plin. *Nat. Hist.* 6, 32, 162). A mesés gazdagságú dél-arábiai királyság, Sába nevét már az Ószövetségből ismerjük. A Királyok első könyvében olvassuk, hogy Sába királynője, amikor Salamonhoz Jeruzsálembé érkezett tekintélyes kísérettel és tevékkel, igen sok aranyat, drágakövet és balzsamot hozott magával (1 Kir 10). Ézsaiás könyvében gazdag népeket említ, tévék sokaságáról beszél, és hogy mindnyájan Sebából jönnek, aranyat és tömjént hoznak (Ézs 60). Ezékiel könyvében Seba és Ramá kalmárai a legfinomabb balzsamot, mindenféle drágakövet és aranyat visznek a piacokra (Ez 27). A görög és római szerzők is *Arabia Felix* különleges és drága termékeiről írnak, Arábiához a *dives, felix, odorifera* jelzőket illesztik.² Évszázadokon keresztül úgy tartották, hogy az arab kereskedők eladják értékes áruikat, de ők maguk semmit sem vesznek, így hihetetlen gazdagság halmozódik fel náluk. A korai szerzők még nem tudták, hogy az arab kereskedők közvetítő szerepet töltenek be a nyugati világ és a Kelet közötti kereskedelembe, így árucikkeik között számos indiai termék is előfordult. Arábia mesés kincse felkeltette Nagy Sándor érdeklődését, aki 324-ben nyugati hódító terveinek első állomásaként nagyszabású hadjáratot készített elő Arábia ellen (Strab. 16, 1, 9–11; 16, 4, 27; Plut. *Alex.* 68, 2; Arrian. *Anab.* 7, 1, 1–3; 7, 7, 6–7. Vö. BOSWORTH 1993, 153, 159, 168–170). Nagy Sándor korai halála miatt azonban ez a vállalkozás nem valósult meg. A rómaiak Augustus korában indítottak katonai támadást Dél-Arábia ellen Aelius Gallus vezetésével (Strab. 16, 4, 22–24; Plin. 6, 32, 160–162; Cass. Dio 53, 29, 3–8). A hadjárat csúfos kudarccal végződött, ezután a római császárok nem küldtek több sereget a félsziget belsejébe. A görög és római befolyás illetve kultúra közvetlenül te-

¹ A tanulmány OTKA (T 13034550) támogatással készült.

² Sztrabón (16, 1–2; 19–25), Plinius (6, 32), és Ptolemaiosz (5, 17, 1; 6, 7) műveikben részletes képet adnak Arábiáról. Hérodotosz (2, 8; 73; 75; 3, 8–9; 88; 97; 107–113; 7, 69–70), Diodorus Siculus (2, 48; 54; 19, 94; 96; 3, 43, 4), Ammianus Marcellinus (14, 1–7), és Prokopiosz 81, 19, 1–16; 23–26; 20, 1–13) rövidebben írnak az arab népekről. Arábia neve szerepel már Dareiosz behisztuni feliratán is (6. §. a tartományok felsorolásában). Ezzel ellentétben Hérodotosz leírása, mely szerint az arabok nem voltak perzsa alattvalók (3, 88), de évenként ajándékot, 1000 talentum tömjént adnak Dareiosznak (3, 97).

hát nem érte el Arábia területét, mely így megőrizte hagyományait a Mediterráneum és a keleti világ között.

Jelen tanulmányunkban jegyzetekkel ellátva közöljük az idősebb Plinius VI. könyvéből az Arábia népeinek leírását tartalmazó fejezet magyar fordítását, és a szakirodalom segítségével választ keresünk a szöveghez kapcsolódó legfontosabb kérdésekre.

A magyar fordítás a *Sammlung Tusculum* szövegkiadása alapján készült: C. Plinius Secundus d. A.: *Naturkunde. VI. Geographie: Asien*. Von K. Brodersen. München 1996. A szöveg értelmezéséhez és a jegyzetek készítéséhez ezen kívül felhasználtam Gaio Plinio Secundo: *Storia naturale*. Ed. (trad. e note) dir. Da G. B. Conte con la collab. di A. Barchiesie G. Ranucci. (Torino 1982) munkát is. A nemzetközi viszonylatban gyakran idézett szövegkiadás és fordítás, a *Loeb Classical Library* sorozat Pliny: *Natural History* in Ten Volumes with an English Translation II: libri III–VIII. London–Cambridge 1942-ben kiadott, és azután több új, változatlan kiadást megért kötete számos hibát tartalmaz. Így az *In universum gentes ditissimae* kifejezés Rackham fordításában: „They are the richest races in the world”.³ Az *in universum* jelentése ’általában’, ’általában véve’, a kifejezés használatát Tacitus műveiben is megfigyelhetjük.⁴ Helyes azonban a mondat Conte fordításában: „Nel loro insieme gli Arabi sono richissimi”, és a *Tusculum* fordításában: „Im allgemeinen aber sind diese Stämme sehr reich”.

Rackham a római számok átírásánál is több hibát vétett. Szövegkiadása Detlefsen 1866-os kiadását követi, a *Tusculum* Detlefsen 1904-es és Mayhoff 1906-os kiadását veszi figyelembe. A korábbi kiadásokban található IIII szám helyett az angol kutató következetesen a reneszánsz kortól használt IV számot részesíti előnyben; mindkét használati mód helyes. A 6, 32, 155 alatt azonban a XCIV mérföld helyett XCVI mérföldet találunk. Bizonyosan elírásról van szó, hiszen a fordításban Rackham is 94 mérföldet ad meg, a *Tusculum* azonban a XCVI mérföldet szövegkiadási változatként adja meg.

A 6, 32, 144 alatt a korábbi és a legutóbbi szövegkiadásokban is CXXXV mérföld található Petra városa és a Perzsa-öböl közötti távolság adataként. Rackham ezt a számadatot önkényesen DCXXXV mérföldre javította át, és megjegyzi, hogy még helyesebb lenne DCCXXXV mérföldet használni. Az angol kutató helyesen látja, hogy Plinius adata a valóságtól nagyon eltérő, hiszen a 135 mérföld körülbelül 200 kilométer távolságot jelöl, mai földrajzi ismereteink alapján viszont tudjuk, hogy Petra több mint 1000 kilométer távolságra fekszik a Perzsa-öböltől. Plinius ugyanebben a mondatában a Petra és Gáza közötti távolságot 600 mérföldben adja meg, ami körülbelül 888 ki-

³ Hasonlóan hibás a fordítás a következő munkában: Plinius: *A természet históriája*. Válogatott részek az I–VI. könyvekből. Fordította Váczy K. Bukarest 1973, 165: „A világ népei közül ők a leggazdagabbak”.

⁴ Tac. Germ. 5: *Terra etsi aliquanto specie differt, in universum tamen aut silvis horrida aut paludibus foeda, umidior qua Gallias, ventosior qua Noricum ac Panoniam aspicit*. Tac. Agr. 11: *In universum tamen aestimanti Gallos vicinam insulam occupasse credibile est*.

lométeres távolságot jelöl. Valójában Petra kevesebb, mint 200 kilométerre található Gázától. Plinius méretadata tehát téves, de ha a teljes mondatot figyelembe vesszük, valószínűnek látszik, hogy a Petra–Gáza valamint a Petra–Perzsa-öböl távolság adata fölcserélődött. Az így kapott számadatok az ókori földrajzi ismereteknek megfelelően nagyságrendileg megközelítik a valós távolságot. Ezek alapján nem találok szerencsésnek Rackham megoldását, hogy figyelmen kívül hagyva a szövegkörnyezetet, Plinius mondatában az egyik adatot önkényesen átváltotta.

Detlefsen 1866-os szövegkiadásában a 6, 32, 148 alatt a *Tyros* városnevet említi. Ezt a névalakot követi Rackham is. *Tyros* jól ismert föníciai város a Földközi-tenger partján, Plinius az említett szakaszban viszont Arábia keleti partjának városait sorolja fel. A Perzsa-öböl arab partvidékén *Tylos* ismert város, az öbölben ugyanilyen nevű sziget is található. Ezek alapján helyesebbnek találok Detlefsen 1904-es, Mayhoff 1906-os szövegkiadásait, ahol a *Tylos* városnév szerepel. Ezt a névváltozatot fogadja el a *Tusculum* is.

Plinius Arábiáról szóló részletének fordítása során a személyneveket, földrajzi neveket és mértékegységeket a szerző által használt latin alakjukban hagytam, a jegyzetben ezekhez magyarázatot fűztem.

Plinius: *Naturalis Historia* VI./XXXII.

142. *Arabia*,⁵ melynek területe egyetlen más népénél sem kisebb, az *Amanus*-hegytől⁶ *Cilicia*⁷ tájai és *Commagene*⁸ felől nagyon hosszan húzódik, ahogyan már elmondtuk.⁹ Nagy Tigranész¹⁰ sok törzset vezetett erre a területre,¹¹ míg mások szabad akaratukból vándoroltak a Földközi-tengerhez és az egyiptomi parthoz, amint már említettük.¹² A *nubaeusok*¹³ eljutottak egészen *Syria*¹⁴ középső részéig, a *Libanus*-hegyig,¹⁵ hozzájuk csatlakoztak a *ramisusok*, a *teraneusok*, majd a *patamusok*.¹⁶

⁵ *Arabia* – az Arab-félsziget.

⁶ *Amanus*-hegy – a Tauroszt nyúlva, határhegység *Syria* és *Cilicia* között; vö. Plin. 5, 80.

⁷ *Cilicia* – Kilikia, Kis-Ázsia délkeleti partvidéki területe. A tengeri kalózok legyőzése után lett római provincia. Vö. Plin. 5, 91; 6, 7.

⁸ *Commagene* – Kommagéné, Szíria északkeleti területe; vö. Plin. 6, 9.

⁹ Plin. 5, 85.

¹⁰ Nagy Tigranész – *Armenia* királya Kr. e. 95–55 között.

¹¹ Az említett esemény Kr. e. 67 körül történhetett, arab törzsekről van szó. Vö. Plut. *Lucull.* 21; Strab. 11, 14, 15.

¹² Plin. 5, 65; 68; 125.

¹³ *nubaeusok* – csak itt említett arab törzs. Nem azonosak a Plinius által is említett etióp törzsszel. (*Nubaei Aethiopes*) Plin. 6, 192.

¹⁴ *Syria* – Szíria, az Eufrátesz és a Földközi-tenger, illetve Gaziantep és Damaszkusz között fekszik. Vö. Plin. 6, 41. Szíria Kr. e. 64-ben *Pompeius* révén lett római provincia.

¹⁵ *Libanus*-hegy – más néven *Libanon*, a Libanoni-hegység ókori elnevezése; vö. Plin. 5, 77.

¹⁶ *ramisusok*, *teraneusok*, *patamusok* – csak itt említett arab törzsek.

143. Az Arab-félsziget a Vörös-tenger¹⁷ és a Perzsa-tenger¹⁸ között terül el, a természet művésze Itália nagyságához és alakjához tette hasonlatossá: tenger veszi körül, ugyanabban az irányban fekszenek, így semmi különbséget nem lehet megfigyelni; Itáliához hasonlóan *Arabia* is szerencsés fekvésű. *Arabia* népei a Földközi-tengertől¹⁹ egészen a *palmyrai* sivatagokig²⁰ élnek, amint már említettük. A továbbiakat innen követjük.

A *chaldaeusok*²¹ területét pusztító nomád törzsek mellett a *sceniták*²² élnek, amint erre korábban már utaltunk.²³ A *sceniták* maguk is vándorló népek, sátraik után nevezték el őket,²⁴ amelyeket kecskeszőr-takaróból szabnak. Sátraikat ott verik le, ahol csak akarják.

144. Ezután a *nabataeusok*²⁵ következnek, akik *Petra*²⁶ nevű városukban élnek, amely egy völgyben fekszik. A völgyet csaknem 2 mérföld széles,²⁷ áthatolhatatlan hegyek veszik körül, közöttük egy folyó kanyarog. A Földközi-tenger partján fekvő *Gaza*²⁸ városától 600,²⁹ a Perzsa-öböltől pedig 135 mérföldre³⁰ található. Itt találkozik két út,³¹ az egyik *Syriából Palmyrába*³² vezet, a másik pedig *Gazából* jön.

145. *Petrától Charaxig*³³ az *omanusok*³⁴ telepedtek le, egészen a *Samiramis*³⁵ által alapított egykor híres *Abaesamis* és *Soractia* városokig;³⁶ ezek

¹⁷ Vörös-tenger – lat. *Rubrum mare*; vö. Plin. 6, 84.

¹⁸ Perzsa-tenger – lat. *Persicum mare*, a mai Perzsa-öböl; vö. Plin. 6, 41.

¹⁹ Földközi-tenger – Pliniusnál *mare nostrum*; vö. Plin. 6, 126.

²⁰ *palmyrai* sivatagok – vö. Plin. 6, 125.

²¹ *chaldaeusok* – vö. Plin. 6, 121.

²² *sceniták* – vö. Plin. 5, 65; 6, 125.

²³ Plin. 6, 125.

²⁴ Szó szerint: „akik sátrakban élnek”. Vö. Solin. 33, 3.

²⁵ *nabataeusok* – arab törzs Arábia északi részén.

²⁶ *Petra* – a *nabataeusok* államának fővárosa a Kr. e. 3. századtól a Kr. u. 2. század elejéig. A Vádi Múza sziklavölgyében feküdt, félúton a Holt-tenger és az Akabai-öböl között. A város a távolsági kereskedelemnek köszönhetette gazdagságát.

²⁷ 1 római mérföld – 1,48 km. 2 mérföld – körülbelül 3 km.

²⁸ *Gaza* – ősi város Palesztina déli részén, fontos átrakóhely az Arábia, Egyiptom és a Földközi-tenger közti kereskedelemben.

²⁹ 600 mérföld – 888 km.

³⁰ 135 mérföld – csaknem 200 km.

³¹ A két fontos kereskedelmi út Szíria és Palmúra, valamint Gáza és Petra között vezet.

³² *Palmyra* – Palmúra, arameus 'pálmák városa'; Tadmor. Oázis és karavánváros Szíriában, mely a kelet-nyugati közvetítő kereskedelem révén fejlődött.

³³ *Charax* – város a Tigris torkolatánál. Vö. Plin. 6, 138. A város három néven is ismert. Az első neve *Alexandria* Nagy Sándorról, második neve *Antiochia* III. Antiochusról, harmadik neve *Spasinu Charax* Spasines arab fejedelemtől.

³⁴ *omanusok* – arab törzs, amelyet Ptolemaiosz (6, 7, 24) a szárazföld belsejébe helyez, de szállásterületük az idők során változott. Körülbelül a mai Oman.

most kietlen pusztaságok. Ezután a *Pasitigris*³⁷ partján egy *Forat*³⁸ nevű város található, amely a *characenusok* királyának³⁹ engedelmeskedik. Ebbe a városba érkeznek *Petra* lakói, és innen kedvező tengeráramlattal a 12 mérföldre⁴⁰ fekvő *Charaxba* hajóznak. A *parthus* királyságból⁴¹ hajózők pedig *Teredon*⁴² falujához jutnak, mely az *Euphrates*⁴³ és a *Tigris*⁴⁴ összefolyásánál fekszik; a folyó bal partját a *chaldaeusok*, a jobb partot pedig a nomád *sce-niták* birtokolják.

146. Néhányan úgy gondolják, hogy két másik, egymástól távol fekvő város mellett hajóztak el a *Tigris* folyam mentén, *Barbatia*⁴⁵ majd *Dumatha*⁴⁶ mellett, mely 10 napi hajóútra van *Petrától*. Kereskedőink elmondták, hogy *Apameát*⁴⁷ is a *characenusok* királya uralja, mely ott található, ahol az *Euphrates* csatornája a *Tigris*be torkollik;⁴⁸ így a támadásra készülő *parthusok* a gátak átvágásával előidézett áradással tartják távol.

147. Most a *Charaxból* induló partszakaszról fogunk beszélni,⁴⁹ melyet először *Epiphanes* király⁵⁰ emberei kutattak fel. Ez az a hely, ahol az *Euphrates* torkolata található, a *Salsus folyó*,⁵¹ *Caldome* hegyfoka,⁵² egy tengeröböl, amely inkább tátongó mélységhez, mintsem tengerhez hasonlít, 50 mérföld⁵³ hosszan húzódik a part mentén. Az *Achenus* folyó,⁵⁴ majd 100 mérföld⁵⁵ siva-

³⁵ *Samiramis* – Szemirámisz, V. Samsi-Adad asszír király feleségének görög neve. Férje halála után régensként uralkodott kiskorú fia helyett Kr. e. 809–782 között. Vö. Plin. 6, 8.

³⁶ *Abaesamis*, *Soractia* – csak itt megnevezett városok.

³⁷ *Pasitigris* – vö. Plin. 6, 129.

³⁸ *Forat* – az ókorban csak itt említett város *Characene*ben. A középkorban *Furat Maisan* néven ismert.

³⁹ A *characenusok* királya – vö. Plin. 6, 136.

⁴⁰ 12 mérföld – 17,76 km.

⁴¹ *parthus* királyság – vö. Plin. 6, 41.

⁴² *Teredon* – helység a Perzsa-öböl bejáratánál. Vö. Strab. 16, 3, 2; Ptol. 5, 19, 5.

⁴³ *Euphrates* – Eufrátesz, az akkád *puratu* – 'széles' szóból. Felső folyása mentén határvonalat alkotott a Római Birodalom és a parthusok között.

⁴⁴ *Tigris* – gör. *Tigrisz*, neve valószínűleg az óperzsa *Tigrá*ból származik; vö. Plin. 6, 25.

⁴⁵ *Barbatia* – csak itt megnevezett város a *Tigris* partján.

⁴⁶ *Dumatha* – csak itt említett város *Arabia Deserta* területén; vö. Plin. 6, 138. Bizonyára azonos a bibliai *Duma* városával. Vö. I Mózes 25, 14. Ptol. 5, 19, 7 (*Dumetha* vagy *Dumaita*); ma *Dumat el-Candal*.

⁴⁷ *Apamea* – *Apameia*; vö. Amm. Marc. 23, 6.

⁴⁸ *Euphrates* csatornája – az Eufráteszt a Tigrissel egy Ktésziphónból kiinduló nagy csatornarendszer kötötte össze az ókorban.

⁴⁹ Plinius most rátér a Perzsa-öböl Arábia felőli partjának leírására.

⁵⁰ *Epiphanes* király – IV. Antiokhosz Epiphanész, szír király Kr. e. 175–164 között.

⁵¹ *Salsus* – csak itt említett folyó. Nem azonos a Plin. 6, 110 alatt említett folyóval.

⁵² *Caldome* – csak itt megnevezett hegyfok.

⁵³ 50 mérföld – 74 km.

⁵⁴ *Achenus* – csak itt említett folyó a Perzsa-öbölnél.

tag *Icarus* szigetéig,⁵⁶ azután a *Capeus*-öböl⁵⁷ következik, ahol a *gaulopusok* és a *gattaeusok*⁵⁸ laknak; majd a *Gerrhaicus*-öböl, *Gerrha* városa,⁵⁹ mely 5 mérföld széles⁶⁰ és olyan tornyai vannak, melyeket négyszögletes kőből⁶¹ készítették.

148. *Attene* vidéke⁶² a parttól 50 mérföldre⁶³ fekszik. Szemben a parttól ugyanannyi mérföldnyire *Tylos* szigete⁶⁴ található, rajta egy azonos nevű város, amely sok-sok gyöngyéről nevezetes. Mellette egy másik kisebb sziget fekszik *Tylos* hegyfokától 12 és fél mérföldre;⁶⁵ azt mondják, hogy a távolban nagy szigeteket lehet látni, melyekhez nem lehet eljutni; *Tylos* szigetéről azt is megemlíti, hogy a kerülete 112 és fél mérföld,⁶⁶ hogy *Persistől*⁶⁷ távolabb fekszik, és hogy csak egy szűk tengerszoroson lehet odajutni. Azután *Ascliae* szigete⁶⁸ következik, majd a *nochaetusok*, a *zurazusok*, a *borgodusok*, a *catharraeusok*⁶⁹ és nomád törzsek, végül a *Cynos* folyó.⁷⁰

149. *Iuba*⁷¹ szerint ettől az oldaltól kezdve a sziklák miatt hajózásra alkalmatlan a terület, ezért nem említi meg az *omanusok*⁷² városait: *Batrasavaves*⁷³ és *Omanae*-t,⁷⁴ amelyet a korábbi írók úgy mutattak be, mint *Carma*-

⁵⁵ 100 mérföld – 148 km.

⁵⁶ *Icarus* – sziget az Eufrátesz torkolatánál, a Perzsa-öböl északi részén. Vö. Arrian. *Anab.* 7, 20, 3; Strab. 16, 3, 2. A mai Faylakah.

⁵⁷ *Capeus* – csak itt megnevezett tengeröböl Arábia keleti partjánál a Perzsa-öbölnél.

⁵⁸ *gaulopusok*, *gattaeusok* – csak itt említett törzsek.

⁵⁹ *Gerrha* – fontos kereskedőhely a róla elnevezett *Gerrhaicus*-öbölnél, a Perzsa-öbölben. Valószínűleg a mai Adjer.

⁶⁰ 5 mérföld – 7,5 km.

⁶¹ Vö. Strab. 16, 3, 3.

⁶² *Attene* – csak itt megnevezett vidék Arábia keleti partjánál. Ptolemaiosz (6, 7, 15) ide helyezi *Atta kóme*-t és az *attaiusokat*.

⁶³ 50 mérföld – 74 km.

⁶⁴ *Tylos* – sziget és város a Perzsa-öbölben; vö. Plin. 12, 39; Strab. 16, 3, 4.

⁶⁵ 12 és fél mérföld – 18,5 km.

⁶⁶ 112 és fél mérföld – 166,5 km.

⁶⁷ *Persis* – vö. Plin. 6, 41.

⁶⁸ *Ascliae* szigete – csak itt említett sziget a Perzsa-öböl arab oldalán.

⁶⁹ *nochaetusok*, *zurazusok*, *borgodusok*, *catharraeusok* – csak itt megnevezett törzsek.

⁷⁰ *Cynos* folyó – csak itt említett folyó Kelet-Arábiában. A név jelentése 'kutya'. Valószínűleg azonos a Plin. 6, 149 alatt említett *Canis* folyóval.

⁷¹ *Iuba* – a numídiái király fia. Apja veresége után (Kr. e. 46, *Thapsus*) Rómában nevelkedett, később *Mauretania* királya lett. Arábiáról, Asszíriáról és Afrikáról írt műveket görög nyelven, melyekből töredékek maradtak fenn. Plinius a 6, 156-ig követi Iubát. A Perzsa-öböl arabiai oldaláról van szó. Vö. Plin. 6, 96.

⁷² *omanusok* – vö. Plin. 6, 145.

⁷³ *Batrasavaves* – csak itt megnevezett város.

⁷⁴ *Omanae* – kikötőváros *Carmania* déli partján. Vö. Ptol. 6, 8, 7; *Periplus Maris Erythraei* (PME) 27; 36. A mai Shahirao Ománban.

nia⁷⁵ híres kikötőjét. Nem említi meg *Homnae*-t és *Attanae*-t⁷⁶ sem, amelyekről kereskedőink azt mondják, hogy most a Perzsa-tenger leghíresebb városai. Iuba azt írja, hogy a *Canis* folyón túl van az a hegy, amely olyan, mintha leégett volna. Azután az *epimaranitaeusok* törzsei⁷⁷ és az *ichthyophagusok*⁷⁸ következnek, majd egy lakatlan sziget, a *bathymusok* törzsei⁷⁹ ... az *Eblythaei*-hegyek⁸⁰, *Omoemus* szigete,⁸¹ *Mochorbae* kikötője,⁸² az *Etaxalos* és *Inchobriche*⁸³ szigete következik, majd a *cadaeusok* törzsei.⁸⁴

150. Ezután sok, név nélküli sziget következik, majd a híres *Isura* és *Rhinnea* szigetek,⁸⁵ a legközelebbin írásos kő-sztélék találhatók, ismeretlen írásjelekkel.⁸⁶ *Coboea* kikötője, a lakatlan *Bragae*-szigetek, a *taludaeusok* törzse, majd *Dabanegoris* területe, az *Orsa*-hegy egy kikötővel, a *Duatas*-öböl, számtalan sziget; a *Tricoryphos*-hegy,⁸⁷ *Chardaleon* területe, *Solanades* és *Cachina*,⁸⁸ ezek a szigetek az *ichthyophagusok*hoz tartoznak. Ezután következik a *clarusok* törzse, a *Mamaeus* tengerpart, ahol aranybányák vannak, *Canauna* területe, az *apitamusok*, a *casanusok* törzsei, *Devade* szigete, *Coralis* forrás,⁸⁹ a *carphatusok*, *Alaea* és *Amnamethus* szigete, és a *daraeusok* népe.⁹⁰

151. Majd *Chelonitis*⁹¹ és az *ichthyophagusok* sok szigete következik, a lakatlan *Odanda*, *Basa* és a *sabaeusok* számos szigete. *Thanar* és *Annum* folyók,⁹² *Doricae*-szigetek, *Daulotos* és *Dora* források, *Pteros*, *Labatanis*, *Coboris*, *Sambrachate* szigetek, és egy azonos nevű város a szigeten. Déli irányban is sok sziget található, legnagyobb a *Camari*; majd a *Musecros* folyó kö-

⁷⁵ *Carmania* – perzsa tartomány.

⁷⁶ *Homnae*, *Attanae* – csak itt említett helységek a Perzsa-öböl partján.

⁷⁷ *epimaranitaeusok* – Arábia csak itt megnevezett törzsei.

⁷⁸ *ichthyophagusok* – (gör. *Ikthüophagoi* – 'halevők') azonos életvitelű, távoli vidékeken élő népcsoportok gyűjtőneve. Barlangokban éltek, magukat és állataikat hallal táplálták. Vö. Plin. 6, 95.

⁷⁹ *bathymusok* – Arábia csak itt említett törzsei. Ezután a szöveg egy része elveszett.

⁸⁰ *Eblythaei* – csak itt megnevezett hegység.

⁸¹ *Omoemus* – csak itt említett sziget.

⁸² *Mochorbae* – a mai Mekka kikötőhelyége; vö. Ptol. 6, 7, 32 (Makoraba).

⁸³ *Etaxalos*, *Inchobriche* – csak itt megnevezett szigetek.

⁸⁴ *cadaeusok* – csak itt említett törzs.

⁸⁵ *Isura*, *Rhinnea* – csak itt megnevezett szigetek.

⁸⁶ Vö. Plin. 6, 174.

⁸⁷ *Tricoryphos* – (görögül 'három hegycsúcs'), csak itt megemlített hegy.

⁸⁸ *Cachina* – csak itt megnevezett kis sziget a Vörös-tengerben. Valószínűleg a mai Bank Dachachein, a Danaq-szigetcsoporthoz tartozik.

⁸⁹ *Coralis* – csak itt megnevezett forrás Arábia középső, nyugati partján.

⁹⁰ A fejezetben található nevek más forrásokban nem fordulnak elő.

⁹¹ *Chelonitis* – görögül 'Teknősök (szigete)'; csak itt említett sziget a Vörös-tengerben. Talán azonos a Sztrabón által megnevezett *Chelónon nészosz*-szal (Strab. 16, 4, 14), és egyike a Ptolemaiosz által említett *Chelonítidesz nészoi*-nak (Ptol. 4, 7, 37).

⁹² *Annum* – talán a mai Vádi Aman.

vetkezik, *Laupas* kikötője, a *sabaeus sceniták* törzse, számos sziget, vásárhelyük *Acila*,⁹³ ahonnan Indiába lehet hajózni.

152. Ezután *Amithoscatta* területe következik, majd *Damnia*, a nagyobb és kisebb *mizusok*, *Drymatina*, és a *macaeusok* törzse. Hegyfokuk *Carmaniá*-val szemben 50 mérföldre⁹⁴ található. Itt csodálatos eseményt mesélnek, mely szerint Numenius,⁹⁵ Antiochus király helytartója, aki *Mesena* élén állt, flottájával egy csatát nyert ezen a helyen a perzsák ellen. Még ugyanazon a napon, a tenger visszahúzódása után lovasságával másodszor is megküzdött velük. Ezért kettős emlékművet állított fel ezen a helyen, *Iuppiter* és *Neptunus* tiszteletére.

153. Az *Ogyris*⁹⁶ nevű sziget a tengeren található, arról nevezetes, hogy itt temették el Erythras királyt.⁹⁷ A szárazföldtől 125 mérföldre⁹⁸ fekszik, a körülete 112 és fél mérföld.⁹⁹ Nem kevésbé híres az *Azanius* tengeren fekvő *Dioscuridu*-sziget¹⁰⁰ sem, amely 280 mérföldre¹⁰¹ található a *Syagrus*-hegyfok legtávolabbi pontjától.

A szárazföldön említésre méltóak még az *autaridaeusok*, nyolcnapos utazásra a hegyek felé, a *larendanusok*¹⁰² és a *catabanusok*¹⁰³ népe, a *gebbanitaesusok*¹⁰⁴ több várossal, a legnagyobbak ezek közül *Nagia*¹⁰⁵ és *Thomna*¹⁰⁶ 65 szentéllyel: ez jelzi nagyságukat.

154. Ezután egy hegyfok következik, ahonnan a *trogodyták*¹⁰⁷ szárazföld-jéig 50 mérföld¹⁰⁸ a távolság; majd a *thoanusok*, *actaeusok*,¹⁰⁹ *chatramo-*

⁹³ *Acila* – az *Ocelis* régebbi névformája.

⁹⁴ 50 mérföld – 74 km.

⁹⁵ Numenius – III. Antiokhosz Megasz vagy IV. Antiokhosz Epiphanész nevezte ki Mesena helytartójává. Más forrás nem említi a nevét.

⁹⁶ *Ogyris* – sziget a Perzsa-öbölben. Vö. Eratoszthenész Frg. III B 44 p. 273 Berger; Strab. 16, 3, 7; Arrian. *Ind.* 37, 2.

⁹⁷ Erythras – mítikus király, a *mare Erythraeum* névadója; vö. Mela 3, 72; Curt. Ruf. 8, 9, 14.

⁹⁸ 125 mérföld – 185 km.

⁹⁹ 112,5 mérföld – 166,5 km.

¹⁰⁰ *Dioscuridu* – a Dioskurides nagy szigete az *Azanius* tengeren. Vö. *PME* 30; Ptol. 6, 7, 45; 8, 22, 17. Ma Sokotra.

¹⁰¹ 280 mérföld – 414,5 km.

¹⁰² *autaridaeusok*, *larendanusok* – csak itt említett törzsek.

¹⁰³ *catabanusok* – ilyen formában csak itt említett törzs; talán azonos a Plin. 5, 65 alatt megnevezett törzsszel.

¹⁰⁴ *gebbanitaesusok* – csak itt megnevezett törzs.

¹⁰⁵ *Nagia* – csak itt említett város.

¹⁰⁶ *Thomna* – vö. Plin. 12, 64; Strab. 16, 4, 2 (*Tamna*). Ma Qolan Yemenben.

¹⁰⁷ *trogodyták* – gör. 'barlanglakók'; gyűjtőnév, amelyet a lakott világ peremén, részben barlangokban lakó primitív törzsekre használnak. A későbbi írásmód szerint *trogodyták* a nevük.

¹⁰⁸ 50 mérföld – 74 km.

¹⁰⁹ *thoanusok*, *actaeusok* – csak itt megnevezett törzsek.

tiák,¹¹⁰ *tonabaeusok*, *antiadalaesusok* és a *lexianák*,¹¹¹ *agraeusok*,¹¹² *cerbanusok*¹¹³ és a *sabaeusok*,¹¹⁴ akik a leghíresebbek az arabok között a tömjénjük miatt.¹¹⁵ Ezek a népek a tenger mindkét partjáig élnek. A Vörös-tenger partján a városaik a következők: *Merme*, *Marma*,¹¹⁶ *Corolia*,¹¹⁷ *Sabbatha*,¹¹⁸ míg a szárazföld belsejében *Nascus*,¹¹⁹ *Cardava*, *Carnus* és *Thomala*,¹²⁰ ahová eladni viszik illatos füstölőszereiket.

155. Közülük az egyik rész az *atramitaeusoké*,¹²¹ akiknek a fővárosa *Sabota*,¹²² melynek falain belül 60 templom van. A többi törzsnek azonban *Marebbata* a fővárosa,¹²³ amely egy 94 mérföldnyi¹²⁴ öbölben helyezkedik el, körülvéve illatszereket termelő szigetekkel. Az *atramitaeusokhoz* kapcsolódnak a szárazföld belsejében a *minaeusok*.¹²⁵

A tenger mellett laknak az *aelamitaeusok*, azonos nevű városukkal. Hozzájuk tartoznak a *chaculataeusok*,¹²⁶ *Sibi* nevű város,¹²⁷ amelyet a görögök *Apate*-nek neveznek. Majd az *arsusok*,¹²⁸ *codanusok*, a *vadaeusok* nagy városukkal, a *barasasaeusok*, a *lechienusok*,¹²⁹ majd *Sygarus* szigete,¹³⁰ ahová ti-

¹¹⁰ *chatramotiák* – Sztrabón szerint *Chatramotitis*, a mirhát adó vidéken élő törzs. Fővárosuk *Sabbatha*; ma Hadramawt.

¹¹¹ *tonabaeusok*, *antiadalaesusok*, *lexianák* – csak itt megnevezett törzsek.

¹¹² *agraeusok* – csak itt és a 6, 159, 161 alatt megnevezett törzs.

¹¹³ *cerbanusok* – csak itt és a 6, 161 alatt említett törzs neve.

¹¹⁴ *sabaeusok* – a *homeritaeusok* mellett a legjelentősebb törzs Dél-Arábiában. Nagyjából a mai Jemen területe.

¹¹⁵ Sztrabón is a tömjén és parfüm kereskedelemnek tulajdonítja a *gerrhaeusok* és a *sabaeusok* felülmúlhatatlan gazdagságát (Strab. 16, 4, 19).

¹¹⁶ *Merme*, *Marma* – csak itt említett parti városok, valószínűleg azonosak egymással.

¹¹⁷ *Corolia* – csak itt említett város.

¹¹⁸ *Sabbatha* – a *chatramotiák* fővárosa Dél-Arábiában. Vö. *PME* 27 (*Saubatha*); Strab. 16, 4, 2 (*Sabata*); Plin. 6, 32, 155; 12, 52 (*Sabota*); Ptol. 6, 7, 38 (*Sabbatha*). Romok a mai Shabwa mellett.

¹¹⁹ *Nascus* – város *Arabia Felix* területén. Vö. Strab. 16, 4, 24 (*Aska*); Amm. Marc. 23, 6, 47 (*Nascos*). Romok a mai Nasq mellett.

¹²⁰ *Cardava*, *Carnus*, *Thomala* – csak itt megemlített városok.

¹²¹ *atramitaeusok* – törzs *Arabia Felix* keleti részén. Vö. Plin. 12, 52.

¹²² *Sabotha* – vö. Plin. 6, 32, 154.

¹²³ *Marebbata* – a *sabaeusok* csak itt megnevezett királyvárosa. Vö. Strab. 16, 4, 2 és 19 (*Mariaba*). Az ókori szerzők gyakran *Sabai*-nak nevezték.

¹²⁴ 94 mérföld – 139,25 km.

¹²⁵ *minaeusok* – beduin törzs a szíriai-arab sivatagban. A Bibliában (1 Chron 4, 41; 2) megnevezett menuiták.

¹²⁶ *aelamiteusok*, *chaculataeusok* – csak itt megemlített törzsek.

¹²⁷ *Sibi* – csak itt megnevezett város. Görög neve *Apate*, valószínűleg a Ptol. 6, 7, 21 alatt megnevezett *Apataioi* törzsszel összefüggésbe hozható.

¹²⁸ *arsusok* – nem azonos az ugyanezt a nevet viselő *hyrcaniai* törzsszel. Nem azonosított törzs Arábia nyugati partján. Vö. Ptol. 6, 7, 4.

¹²⁹ *codanusok*, *vadaeusok*, *barasasaeusok*, *lechienusok* – csak itt említett törzsek. A *lechienusok* talán a Ptol. 6, 7, 22 alatt megnevezett *Lai(k)enoi*.

los kutyákat bevinni; ha mégis odakerülnek, addig hagyják őket a parton bolyongani, amíg el nem pusztulnak.

156. Ezután egy mélyen benyúló öböl következik,¹³¹ ahol a *laeaniták*¹³² élnek, akik az öböl nevét adták. Fővárosuk *Agra*,¹³³ az öbölben pedig *Laeana*,¹³⁴ amelyet mások *Aelananak* neveznek. Magát az öblöt a mi szerzőink *Laeaniticumként* emlegetik, mások *Aelaniticumként*, Artemidorus¹³⁵ *Alaeniticumként*, Iuba pedig *Leaniticumként*.

Arabiát körüljárva *Charax*tól¹³⁶ *Laeanaig* állítólag 4765 mérföld,¹³⁷ Iuba egy kicsivel kevesebbnek, 4000 mérföldnek gondolja;¹³⁸ a legszélesebb északon *Heroum*¹³⁹ és *Charax* városa között.

157. Most felsoroljuk a szárazföld belsejében élő többi népet. A *nabataeusok*hoz a régi szerzők a *thimaneusok*at¹⁴⁰ kapcsolták, de most itt élnek a *tavenusok*,¹⁴¹ *suellenusok*, *aracenusok*, az *arrenusok* egy olyan várossal, amely az egész terület kereskedelmi központja. Ezután a *hemnataeusok*,¹⁴² *avalitaeusok*,¹⁴³ *Domata*¹⁴⁴ és *Haegra* városa,¹⁴⁵ a *thamudaeusok*,¹⁴⁶ *Baclanaza* városa,¹⁴⁷ a *chariattaeusok*, *toalusok*,¹⁴⁸ *Phodaca* városa,¹⁴⁹ a *minae-*

¹³⁰ *Sygarus* – csak itt megnevezett sziget a Vörös-tengerben. Ma valószínűleg Zuqar.

¹³¹ Ma az Akabai-öböl.

¹³² *laeaniták* – arab törzs a Vörös-tenger északi részénél. Vö. Ptol. 6, 7, 18.

¹³³ *Agra* – a *laeaniták* királyvárosa; *Egra* – Ptol. 6, 7, 29.

¹³⁴ *Laeana*, *Aelana* – kikötőváros az Akabai-öböl keleti csúcánál, Petrától délre. Vö. Plin. 5, 65. A bibliai hagyomány szerint *Elat* (*Eilat*) városát Dávid Juda részére meghódította (2 Sám 8, 14). Romok Al Aqabah / Elat-nál.

¹³⁵ Artemidorus – Artemidórosz, görög államférfi és geográfus (Epheszosz, Kr. e. 100 k. – Kr. e. 1. század vége). Műve a 11 kötetből álló *Geographumena*, amelyet saját utazásai alapján, a Földközi-tenger partvidékének körülhajózása nyomán írt meg. Művéből csak töredékek maradtak fenn.

¹³⁶ *Charax* – vö. Plin. 6, 145.

¹³⁷ 4765 mérföld – 7052,25 km.

¹³⁸ Itt fejeződik be a 6, 149 szakasznál kezdődő rész, amely Iuba munkáján alapszik. 4000 mérföld – 5920 km.

¹³⁹ *Heroum* – város nem messze a *Heroopolis*-i öböltől (vö. Plin. 5, 65), illetve az *Aias*-tengeröböltől, ami a *sinus Arabicus* csúcsa, ma Szezi-öböl. Vö. Plin. 5, 50; ma Tell al-Maskhuta.

¹⁴⁰ *thimaneusok* – csak itt megemlített törzs; talán a Bibliában megnevezett (Jer 49, 7; 20; Ez 25, 13), nem azonosított tájék, *Teman* lakói.

¹⁴¹ *tavenusok* – csak itt megnevezett törzs; talán a *thimaneusok* utódai.

¹⁴² *suellenusok*, *aracenusok*, *arrenusok*, *hemnataeusok* – csak itt megemlített törzsek.

¹⁴³ *avalitaeusok* – vö. Ptol. 4, 7, 27 (*Aualitai*). Fővárosuk *Aualites*, vö. *PME* 7.

¹⁴⁴ *Domata* – csak itt megemlített város; talán azonos a 6, 146 alatt megnevezett *Dumatha*-val.

¹⁴⁵ *Haigra* – csak itt megnevezett város; talán azonos a 6, 156 alatt megnevezett *Agra*-val; vö. Ptol. 6, 7, 29: *Egra*.

¹⁴⁶ *thamudaeusok* – csak itt megemlített törzs.

¹⁴⁷ *Baclanaza* – csak itt megnevezett város.

¹⁴⁸ *chariattaeusok*, *toalusok* – csak itt megemlített törzsek.

usok, akik úgy gondolják, hogy *Minos*, krétai királytól származnak,¹⁵⁰ közülük az egyik rész a *carmeusok*.¹⁵¹ *Maribba* városa 14 mérföldre található,¹⁵² azután *Paramalacum*, egy jelentős város, és *Canon*,¹⁵³ hasonlóképpen.

158. Azután a *rhadamaeusok*¹⁵⁴ élnek, akik *Rhadamanthustól*, *Minos* fivérétől származtatják magukat,¹⁵⁵ majd a *homeritaeusok*¹⁵⁶ *Mesala* várossal,¹⁵⁷ a *hamiroeusok*, *gedraniták*, *amphryaeusok*, *lysaniták*, *bachyliták*, *samnaeusok*, *amaitaeusok*¹⁵⁸ *Nessa* és *Chenneseri* városokkal,¹⁵⁹ a *zamareusok*¹⁶⁰ *Sagiatta* és *Canthace* városokkal, a *bacaschamusok* *Riphearina* várossal,¹⁶¹ ez a név az árpa szóból származik.¹⁶² Ezután következnek az *autaeusok*,¹⁶³ *ethravusok*, *cyraeusok* *Elmataeis* városukkal,¹⁶⁴ a *chodák*, *aiathurusok*¹⁶⁵ a hegyekben lévő városukkal, amely 25 mérföldre található, ahol az *Aenuscabales* forrás van,¹⁶⁶ a név azt jelenti, hogy a tevék forrása.

159. *Ampelome* városa,¹⁶⁷ a *milesiusok* egy *coloniája*, majd *Athrída* városa következik,¹⁶⁸ a *calingusok*,¹⁶⁹ akiknek *Mariba* a városa,¹⁷⁰ a név azt je-

¹⁴⁹ *Phodaca* – csak itt megnevezett város.

¹⁵⁰ *minaesusok* – a Minósztól, Kréta mítikus királyától való származtatás nem valószínű.

¹⁵¹ *carmeusok* – csak itt megemlített törzs.

¹⁵² 14 mérföld – 20,75 km.

¹⁵³ *Maribba*, *Paramalacum*, *Canon* – csak itt megnevezett városok.

¹⁵⁴ *rhadamaeusok* – csak itt megemlített dél-arab törzs; valószínűleg azonos az ókori dél-arab feliratokban említett *Radman* törzssel.

¹⁵⁵ *Rhadamanthus* – a mítosz szerint Zeusz és Európé fia, így Minósz testvére; mint Kréta törvényhozója ismert. A *rhadamaeusok* nevének származtatása *Rhadamanthus* nevéből nem valószínű.

¹⁵⁶ *homeritaeusok* – a *sabaeusok* mellett a legjelentősebb törzs Dél-Arábiában; más néven himjariták. Vö. *PME* 23; *Ptol.* 6, 7, 9; 25.

¹⁵⁷ *Mesala* – csak itt megnevezett város; valószínűleg azonos *Mesalummal*; vö. *Plin.* 12, 69.

¹⁵⁸ *hamiroeusok*, *gedraniták*, *amphryaeusok*, *lysaniták*, *bachyliták*, *samnaeusok*, *amaitaeusok* – csak itt megemlített törzsek.

¹⁵⁹ *Nessa*, *Chenneseri* – csak itt megnevezett városok.

¹⁶⁰ *zamareusok* – csak itt megemlített törzs.

¹⁶¹ *Sagiatta*, *Canthace*, *bacaschamusok*, *Riphearina* – csak itt megnevezett városok és törzs.

¹⁶² Plinius magyarázata talán egy elírás következménye lehet. Az arab *refa* – 'tárolni', az *arama* – 'gabonahalom' jelentésű. A *Riphearina* városnév jelentése így gabonatarló, ami latinul *horreum*. A *horreum* szót *hordeum*ként írhatták át, a *hordeum* jelentése 'árpa'.

¹⁶³ *autaeusok* – csak itt megemlített törzs. *Arabia Felix* területén Plinius megemlíti egy ugyanilyen nevű törzset (6, 33, 167).

¹⁶⁴ *ethravusok*, *cyraeusok*, *Elmataeis* – csak itt megnevezett törzsek és város.

¹⁶⁵ *chodák*, *aiathurusok* – csak itt megemlített törzsek.

¹⁶⁶ *Aenuscabales* – csak itt megnevezett forrás Dél-Arábiában. Plinius magyarázata ('A tevék forrása') talán az arab *ain gamal* vagy *ain ibil* szóra vezethető vissza.

¹⁶⁷ *Ampelome* – csak itt megemlített város.

lenti, hogy 'mindenki urai'; azután *Pallon* és *Muranimal* városok,¹⁷¹ egy folyó mellett, amelyről úgy gondolják, hogy azon keresztül árad ki az *Euphrates*. Az *agraeusok*,¹⁷² *ammonusok* törzsei,¹⁷³ *Athenae* város,¹⁷⁴ a *caunaravusok*, ez a név azt jelenti, hogy sok marhájuk van,¹⁷⁵ a *chorraniták*, a *cesanusok* és a *choanusok*.¹⁷⁶ Egykor görög városok is voltak itt, *Arethusa*, *Larisa*, *Chalcis*,¹⁷⁷ ezek különböző háborúkban elpusztultak.

160. A római sereget eddig erre a földre egyedül a lovagrendből való *Aelius Gallus* vezette,¹⁷⁸ mert *Caius Caesar*,¹⁷⁹ Augustus fia csak távolról látta Arábiát. Gallus városokat rombolt le, melyek nevét a korábbi *auctorok* nem is említették: *Negránát*,¹⁸⁰ *Nestust*, *Nescát*,¹⁸¹ *Magusust*, *Caminacust*, *Labaetiát*,¹⁸² és a fentebb említett *Maribát*,¹⁸³ amelynek a kerülete 6 mérföld,¹⁸⁴ hasonlóképpen *Caripetát*,¹⁸⁵ ez a legtávolabbi hely, ahová előrenyomult.

161. Felderítésének további megfigyelései: a nomádok tejjel és vadállatok húásával táplálkoznak; a többi törzs a bort pálmából sajtolja, ahogyan az indiaiak, és szezámolajat készítenek; a legnépesebb törzs a *homeritaeusok*.¹⁸⁶ A *minaeusok*¹⁸⁷ termékeny földjein pálmafaültetvények találhatók, állatokban

¹⁶⁸ *Athrida* – csak itt megnevezett város; valószínűleg a csak Ptolemaiosz által említett *Athritai* törzs fővárosa (Ptol. 6, 7, 21).

¹⁶⁹ *calingusok* – csak itt megemlített törzs.

¹⁷⁰ *Mariba* – talán a Plin. 6, 155 alatt megnevezett *Marebbata*; ma Marib. Plinius magyarázata nem igazolható.

¹⁷¹ *Pallon*, *Muranimal* – csak itt megemlített városok. *Muranimal* valószínűleg ma Mermel a Kharid folyónál.

¹⁷² *agraeusok* – vö. Plin. 6, 154.

¹⁷³ *ammonusok* – csak itt megnevezett törzs.

¹⁷⁴ *Athenae* – csak itt megemlített, valószínűleg Athéné egy szentélye után elnevezett város. Talán a mai *Aden*.

¹⁷⁵ *caunaravusok* – csak itt megnevezett törzs. Plinius magyarázata nem igazolható.

¹⁷⁶ *chorraniták*, *cesanusok*, *choanusok* – csak itt megemlített törzsek.

¹⁷⁷ *Arethusa*, *Larisa*, *Chalcis* – csak itt megnevezett városok Arábia délnyugati részében.

¹⁷⁸ *Aelius Gallus* – Egyiptom *praefectusa*, Kr. e. 26–25-ben vezette a római sereget *Arabia Felix* területére. Plinius megemlíti, hogy *Aelius Gallus* lovagrendi származású. A szerző minden alkalommal rámutat a rendhez való tartozásra, amelyből ő maga is származott.

¹⁷⁹ *Caius Caesar* – Augustus unokája és adoptált fia.

¹⁸⁰ *Negrana* – város több karavánút metszéspontja mellett, a mai Jemen északkeleti részén. Vö. Strab. 16, 4, 24 (*pólisz Negranon*); Ptol. 6, 7, 37 (*Nagara*).

¹⁸¹ *Nestus*, *Nesca* – csak itt megemlített városok. Utóbbi valószínűleg azonos a Plin. 6, 154 alatt megnevezett *Naskos*-sal.

¹⁸² *Magusus*, *Caminacus*, *Labaetia* – csak itt megnevezett városok.

¹⁸³ *Mariba* – vö. Plin. 6, 159.

¹⁸⁴ 6 mérföld – 8,75 km.

¹⁸⁵ *Caripeta* – csak itt megemlített város.

¹⁸⁶ *homeritaeusok* – vö. Plin. 6, 158.

¹⁸⁷ *minaeusok* – vö. Plin. 6, 155.

is igen gazdagok; a *cerbanus*oknak¹⁸⁸ és az *agraeus*oknak, de különösen a *chatramotitaeus*oknak¹⁸⁹ kitűnő fegyvereik vannak; a *carraeus*ok¹⁹⁰ rendelkeznek a legtermékenyebb és legnagyobb kiterjedésű földekkel, a *sabaeus*ok¹⁹¹ nagyon gazdagok, mert erdők bővelkednek illatszereket termelő növényekben, továbbá sok aranybányájuk, jól öntözött földjeik vannak, mézet és viaszt nagy mennyiségben termelnek. Illatszereikről az arról szóló könyvünkben beszélünk.¹⁹²

162. Az arabok turbánt viselnek, és hajukat nem nyírják le; a szakállukat leborotváltják, de a bajuszt meghagyják.¹⁹³ Csodálatra méltó, hogy e megszámlálhatatlan nép ugyanakkora része él kereskedelemről, mint rablásból. Általában véve nagyon gazdag népek, mivel a rómaiak és *parthus*ok óriási vagyona náluk halmozódik fel, eladják ugyanis azokat a termékeiket, amelyeket a tengereiből és az erdőségeiből nyernek, ők viszont semmit sem vásárolnak.

*

Plinius Arábia leírásánál először a félsziget nagyságát határozza meg, szerte területe egyetlen más népénél sem kisebb (6, 32, 142). Arábiát a Perzsa-tenger és a Vörös-tenger közé helyezi, nagyságát és fekvését Itáliához hasonlítja (6, 32, 143). Valóban mindkét félsziget északnyugati – délkeleti fekvésű, de az Arab-félsziget valódi méretével az ókori szerző nem lehetett tisztában, Arábia ugyanis a Föld legnagyobb félszigete, 2750000 km²-es területével tízennyolcszor nagyobb, mint Itália. Arábia népeinek felsorolását Plinius a félsziget északi részén kezdi, a korábban már ismertetett *chaldaeus*okhoz kapcsolódik, akik a palmyrai sivatagokban élnek (6, 30, 121). Megemlíti a *nabataeus*okat városukkal, Petrával, majd nyugat felől halad keletre, és eljut a Tigris torkolatánál található *Charax* (*Alexandria*, *Antiochia*, *Spasinu Charax* neveken is ismert) városig (6, 32, 143–146).¹⁹⁴ Ezután a Perzsa-öböl Arábia felőli partjának leírása következik, a tengerparti területeket az óramutató járásával megegyező irányban ismerteti, tehát az Eufrátesz torkolatától dél felé indulva követi a partvidéket, és felsorolja a Perzsa-öböl szigeteit is (6, 32, 147–148). Ezt követően a szöveg egy része elveszett. Az *Eblythaei*-hegyektől kezdődően a Vörös-tenger Arábia felőli partvidékének leírásával folytatódik a munka, északról egészen a Vörös-tenger déli kijáratánál található *Aciláig* (6, 32, 149–151). Majd Dél-Arábia szigeteinek, népeinek felsorolása következik, ezután északra fordulva a Vörös-tenger északi részén, a mai Akabai-öbölben található *Aelana* városig jut el (6, 32, 147–156). *Aelana* a *nabataeus*ok délkeleti szomszédjának, a *laeaniták* törzsének a fővárosa.

¹⁸⁸ *cerbanus*ok – csak itt és a Plin. 6, 154 alatt megnevezett törzs.

¹⁸⁹ *agraeus*ok, *chatramotitaeus*ok – vö. Plin. 6, 154.

¹⁹⁰ *carraeus*ok – csak itt megemlített törzs.

¹⁹¹ *sabaeus*ok – vö. Plin. 6, 154.

¹⁹² Plin. 12.

¹⁹³ Vö. Solin. 33, 16.

¹⁹⁴ A *Charax* városáról szóló leírás az Arábiát ismertető fejezet előtt található, ahol utalásokat találunk Charax-i Dionüszioszra, Iubára és Aelius Gallusra (6, 31, 138–141).

A Vörös-tenger északi részét az ókori szerzők *sinus Arabicus*, vagyis Arab-öböl néven ismerték, a mai Perzsa (Arab)-öböl antik neve pedig *sinus Persicus* volt, az eltérő névhasználat hibák forrása lehet. Az ókori *mare Erythraeum* elnevezést tágabb értelemben használták, beletartozott a Perzsa-öböl, a mai Arab-tenger, az Adeni-öböl, a mai Vörös-tenger és az Indiai-óceán jelentős része is. A *mare Erythraeum* névadója *Erythras* király, akinek a sírja Plinius szerint a Perzsa-öböl *Ogyris* nevű szigetén található (6, 32, 153). *Aelana* után Plinius a félsziget belső területein élő arabok tárgyalására tér rá, a *nabatae-usoktól* a déli tengerpartig északról déli irányba halad (6, 32, 147–159). Végül megemlíti Aelius Gallus Dél-Arábia elleni hadjáratát, és közzé teszi az arabok szokásairól a felderítés során szerzett tapasztalatokat is (6, 32, 160–162).¹⁹⁵

Plinius Dél-Arábia leírása közben megemlíti, hogy a *sabaeus sceniták* vársárhelye *Acila*, ahonnan Indiába lehet hajózni (6, 32, 151). Az *Acila* elnevezés a jól ismert kikötőhely, *Ocelis* régies névformája. Ez a kikötő a Vörös-tenger déli kijáratánál található, a császárkorban nagy szerepet játszott az indiai kereskedelemben. A *Periplus Maris Erythraei* (7; 25; 26) és Ptolemaiosz (6, 7, 7; 8, 22, 7) Okélisz néven említi. Sztrabón Artemidóroszra hivatkozik, szerinte a Deirével szemben fekvő arabiai hegyfokot Akilának hívják (16, 4, 5). Az elnevezés tehát Kr. e. 100 körül került be a földrajzi szakirodalomba (DIHLE 1978, 562). Plinius az *Acila* név mellett megemlíti az *Ocelis* (6, 101) és az *Ocilia* (12, 88) névváltozatokat is. A 12. könyvben megnevezett *Ociliát* a *gebbaniták* kikötőjeként írja le, Dihle szerint az ókori szerző így aligha volt tisztában a két város és terület azonosságával (DIHLE 1978, 562). Az *Ocelis* nevet Plinius a saját korában szokásos monszun útvonal pontos leírásával kapcsolatban említi, tehát az Indiáról szóló fejezetben. Ez az elnevezés egybeesik a *Periplus* illetve Ptolemaiosz szóhasználatával. Ezek alapján a hely korabeli elnevezése *Ocelis* lehetett, a másik két név, *Acila* és *Ocilia* a Kr. utáni 1. században már elavult kifejezéseknek számítottak. *Acila* földrajzi meghatározása a 19. század kutatóinak is problémát jelentett. Miles *Acilát* Qalhatal azonosította, amely az indiai kereskedelem behajózási pontja volt, és a tengerparti várost Sur északi részére helyezte (MILES 1878, 169; POTTS 1990, 312). Ezt az azonosítást a többi kutató azonban nem fogadta el. Forbiger és Sprenger *Acilát* a Báb el-Mandeb¹⁹⁶ közelében található *Ocelissel* azonosította (FORBIGER 1844, 753; SPRENGER 1875, 68). A mai napig ez az elfogadott nézet. A városnak és a kikötőnek *sabaeus* irányítást feltételező nyomai vannak, amit egy Kr. e. 50-re keltezhető szöveg részlete is bizonyít (POTTS 1990, 312).

A kereskedelmi útvonalak bemutatásának Plinius művének más részeiben is nagy figyelmet szentel. A 6, 26, 101 alatt kiemeli, hogy az Egyiptom és India közötti útvonal leírásához első ízben áll rendelkezésre megbízható ismer-

¹⁹⁵ Aelius Gallus hadjáratának lefolyása és megítélése a mai napig vitatott téma. A legalaposabb összefoglaló: WISSMANN 1976, 1–198; ezen kívül: JAMESON 1968, 71–84; BALL 2001, 110–113; legújabb: SIMON 2002, 309–318.

¹⁹⁶ Báb el-Mandeb – a 'Könnyek Kapuja', tengerszoros Arábia és Afrika, a Vörös-tenger és az Adeni-öböl között.

retanyag, amit igen fontosnak tart, mivel állítása szerint India minden évben nem kevesebb, mint 50 millió *sestertius* vesz el a birodalomtól. Egy másik helyen 100 millió *sestertius*-ra teszi azt az összeget, mely évente az Indiával, Arábiával és Kínával folytatott kereskedelem során a birodalomból kiáramlik (12, 84). Plinius szerint a tengeri utazás nyár közepén kezdődik, és a kereskedők a vörös-tengeri *Berenice* kikötőjétől indulva harminc nap alatt érik el *Ocelis* vagy *Cane* kikötőjét (vö. SIDEBOTHAM 1991, 12–38; AVANZINI 1994, 53–59; YOUNG 2001, 27–89). Hangsúlyozza, hogy ha Indiába akarunk hajózni, a legelőnyösebb, ha *Ocelis*-ből indulunk. Ebből a kikötőből negyven napig tart az út India vásárhelyéig, *Muzirisig*, hogyha a *Hippalus* szél fúj (6, 26, 104).¹⁹⁷ Indiából decemberben indulnak vissza a hajók a *Volturnus* széllel, és amikor a Vörös-tengert elérik, az *Africus* vagy az *Auster* széllel folytatják útjukat (6, 26, 106).

Plinius leírása a széliránnyal kapcsolatban nem pontos. Az Arábiából Indiába tartó kereskedők a délnyugati monszunt használták ki, a visszaúton pedig az északkeletit. Pliniusnál a délnyugati monszun, mint nyugati *Favonius* szél jelenik meg, az északkeleti monszun pedig mint kelet – délkelet felől fújó *Volturnus* szél. Ez De Romanis szerint annak tudható be, hogy Plinius félreértelmezte forrását, Poszeidónioszt (DE ROMANIS 1997, 175).¹⁹⁸ Plinius a *Favonius* elnevezést Poszeidóniosz *Zephyrus* szelének meghatározásából fordíthatta, ami Arisztotelész *Zephyrus* és *Eurus* szélpárosának leírására vezethető vissza. Arisztotelész azt írja, hogy a déli tengert *Lybián* túl a *Zephyrus* és az *Eurus*, nyugati és keleti szelek váltakozása jellemzi. Plinius abban hibázhatott De Romanis szerint, hogy az Arisztotelész és Poszeidóniosz által meghatározott *Zephyrus* és *Eurus* szelek irányát a nyolcas szélrózsa alapján értelmezte, holott azok csak egy egyszerű négyes szélrózsára vonatkoznak. A *Zephyrus* szelek elnevezés nyugatról fújó szelekre utal, ami jelentheti a délnyugati monszunt is. Egy nyolcas szélrózsán belül azonban a *Zephyrus* szél, éppúgy, mint a *Favonius* elnevezés egy egyenesen nyugatról fújó szélre utal. Hasonlóképpen a nyolcas szélrózsán belül mind az *Eurus* szél, mind a *Volturnus* elnevezés délkeleti szelet jelent. Mindezek alapján érthető, miért hibázott Plinius. A szerző félreértelmezésének eredménye nemcsak az égtájak elforgatása lett, hanem a két monszun irányának szöge is megváltozott (DE ROMANIS 1997, 176; 219–220). Plinius hibája azonban egyáltalán nem meglepő, figyelembe véve, hogy az első században az Indiai-óceánon hajózó tengerészek közül csak nagyon kevesen tudták többé-kevésbé jól meghatározni a monszunok irányát.

A *Naturalis Historia* Arábiáról szóló részletében felsorolt számos törzs, földrajzi név azonosítása nehéz feladat, és a munka téves információkat is tartalmazhat (POTTS 1990, 303). Számos kutató, így A. Forbiger, O. Blau,

¹⁹⁷ *Hippalus* – Hippaloszt tengerész, hajókormányos lehetett, valószínűleg a Kr. e. 1. században élt. A görögök számára felfedezte a rendszeresen fújó monszun szeleket, melyeknek titkát addig az arab és indiai hajósok őrizték. Vö. *PME* 57; SALGÓ 1996, 97–110; MAZZARINO 1997, 72–79; Vit. 1, 6.

¹⁹⁸ Poszeidóniosz (Kr. e. 135–51) – hellénisztikus filozófus, történész, geográfus és csillagász.

A. Sprenger, S. B. Miles, J. B. Bunbury, W. Tomaszek és E. Glaser sikeresen azonosított néhány Pliniusnál fellelhető helynevet (POTTS 1990, 304). *Tylost* elhagyva Plinius elsőként *Ascliae* szigetére hivatkozik (6, 32, 148). Miles feljegyezte, hogy Bahrain keleti részén található egy falu, amelyet Askernek neveznek (MILES 1878, 163–164). Ezt követően Plinius négy törzset említ, a *nochaetusok*, a *zurazusok*, a *borgodusok* és a *catharraeusok* törzseit (6, 32, 148). A kutatók a *nochaetusok* törzsről nem tudnak pontos meghatározást adni, de a *zurazusokról* és a *borgodusokról* megállapították, hogy az előbb említett törzs a Dahna térségében, az utóbbi al-Bahrein és al-Yamama között élhetett. A *catharraeusok* törzsét az ókori *Qatar* lakosságaként határozták meg (POTTS 1990, 304). Plinius ismertetése szerint ezek a törzsek a *Cynos* folyó közelében éltek (6, 32, 148). Ezt a folyót a 19. századi Konrad Mannert a Ptolemaiosznál szereplő *Lar* folyóval azonosította (FORBIGER 1844, 738). Plinius bemutatja az *omanusok* két híres városát, *Batrasavaves*-t és *Omanae*-t (6, 32, 149). Ezek a városok Iuba felsorolásából hiányoznak, mivel szerinte ez a terület a sziklák miatt hajózásra alkalmatlan (Plin. 6, 32, 149). Sprenger és Miles *Batrasavaves*-t (más néven *Batrasavave*, *Batrasabbes*) egy *Sib* nevű, jól ismert várossal azonosította, amely Muscat északi részén feküdt (POTTS 1990, 305). *Omanae* elhelyezkedéséről a mai napig vita folyik. A *Periplust* és Ptolemaiosz munkáját is felhasználva a kutatók a város földrajzi helyét négy lehetséges pontban határozták meg: Makran partvidék, Kerman partok, Omani félsziget, vagy a Ra's Musandam és a Qatar-félsziget közötti terület valamelyik pontja.¹⁹⁹ A *Tusculum* pontosabb meghatározást ad, *Omanae* kikötővárosát a mai Oman területén fekvő Shahirnao-val azonosítja (*Tusculum* 1996, 217).

Plinius Arábiáról szóló leírásának értéke, hogy számos olyan nép, város, földrajzi hely nevét tartalmazza, amelyek a ránk maradt többi ókori forrásban nem fordulnak elő. Ötvennyolc csak Pliniusnál megnevezett arab törzs, harminchárom csak itt megemlített arab város, ezen kívül folyók, szigetek, tengeröblök, hegyek, és források nevét őrizte meg a szerző. Nehézséget jelent azonban, hogy Plinius ugyanazon földrajzi területről különböző korokból származó források alapján írt beszámolót anélkül, hogy a földrajzi helyek azonosítását elvégezte volna. Dihle rámutat arra, hogy Plinius munkájában nemcsak különböző időszakokban leírt információk szerepelnek egymás mellett, hanem még a tényanyag is összekeveredett (DIHLE 1978, 561). Calvino szerint Plinius művében kevés a saját közvetlen megfigyelésen alapuló leírás, és ezek nem számítanak sem többet, sem kevesebbet az egyéb, könyvekben olvasott adatoknál, amelyek minél régebbiek, annál tekintélyesebbek voltak számára (CALVINO 1982, XI). Plinius így ír erről: *Nec tamen ego in plerisque eorum obstringam fidem meam, potiusque ad auctores relegabo qui dubiis reddentur omnibus, modo ne sit fastidio Graecos sequi tanto maiore eorum diligentia vel cura vetustiore* (7, 1, 8).

Bár Plinius művében megkérdőjelezi a keleti kereskedelem létjogosultságát, azt mind gazdasági, mind társadalmi szempontból károsnak tartja, mégis éppen az ő műve alapján ismerhetjük meg a korabeli keleti kereskedelmet.

¹⁹⁹ A vitáról jó összefoglalást nyújt: POTTS 1990, 305–310.

A fellendülő, rendszeressé váló, megnövekedett mértékű kereskedelem számos pozitív hatása mellett különös jelentősége, hogy elősegítette a rómaiak földrajzi ismeretanyagának bővülését, így lehetővé vált az elméleti munkák tapasztalaton alapuló pontosítása is.

FORRÁSOK

- Amm. Marc. = Ammianus Marcellinus
 Arrian. *Anab.* = Arrianos, *Anabasis Alexandri*
 Arrian. *Ind.* = Arrianos, *Indica*
 Cass. Dio = Cassius Dio
 Curt. Ruf. = Curtius Rufus
 Diod. Sic. = Diodorus Siculus
 Erat. = Eratosthenes
 Her. = Herodotos
 Mela = Pomponius Mela
 Plin. = C. Plinius Secundus Maior, *Naturalis historia*
 Plut. *Alex.* = Plutarchos, *Alexandros*
 Plut. *Lucull.* = Plutarchos, *Lucullus*
PME = *Periplus Maris Erythraei*
 Proc. = Procopios
 Ptol. = Ptolemaios, *Geographia*
 Solin. = Solinus, *Collectanea rerum memorabilium*
 Strab. = Strabon
 Tac. *Agr.* = Tacitus, *Agricola*
 Tac. *Germ.* = Tacitus, *Germania*
 Vitruv. = Vitruvius, *De architectura libri decem*

ÍRODALOM

- AVANZINI 1994 = Avanzini, A.: The Red Sea and Arabia. In: *Ancient Rome and India. Commercial and cultural contacts between the Roman world and India*. Ed.: R. M. Cimino. New Delhi 1994.
 BALL 2001 = Ball, W.: *Rome in the East. The Transformation of an Empire*. London–New York 2001.
 BOSWORTH 1993 = Bosworth, A. B.: *Conquest and Empire. The reign of Alexander the Great*. Cambridge 1993. = [Magyarul:] Bosworth, A. B.: *Nagy Sándor. A hódító és birodalma*. Budapest 2002.
 CALVINO 1982 = Calvino, I.: Il cielo, l'uomo, l'elefante. VII–XVI. In: *Gaio Plinio Secondo Storia Naturale*. Ed. (trad. e note) dir. Da G. B. Conte con la collab. di A. Barchiesi G. Ranucci. Torino 1982.
 DE ROMANIS 1997 = De Romanis, F.: Romanukharattha and Taprobane: Relations between Rome and Sri Lanka in the First Century AD. In: *Crossing. Early Mediterranean Contacts with India*. Ed.: F. De Romanis–A. Tchernia. Manohar 1997, 161–237.
 DIHLE 1978 = Dihle, A.: Die entdeckungsgeschichtlichen Voraussetzungen des Indienhandels der römischen Kaiserzeit. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (ANRW) II. 9. 2*. Hrsg. von H. Temporini. Berlin–New York 1978, 546–580.

- FORBIGER 1844 = Forbiger, A.: *Handbuch der alten geographie II*. Leipzig 1844.
- JAMESON 1968 = Jameson, S.: Chronology of the Campaigns of Aelius Gallus and C. Petronius. *Journal of Roman Studies* 58 (1968), 71–84.
- MAZZARINO 1997 = Mazzarino, S.: On the Name of the *Hipalus* (*Hippalus*) Wind in Pliny. In: *Crossing. Early Mediterranean Contacts with India*. Ed.: F. De Romanis–A. Tchernia. Manohar 1997, 72–79.
- MILES 1878 = Miles, S. B.: Note on Pliny's Geography of the East Coast of Arabia. *Journal of the Royal Asiatic Society* 10 (1878), 161–171.
- POTTS 1990 = Potts, D. T.: *The Arabian Gulf in Antiquity. Vol. II. From Alexander the Great to the Coming of Islam*. Oxford 1990.
- SALGÓ 1996 = W. Salgó Á.: A Vörös-tenger körülhajózása Alexandriától Indiáig. *AETAS* 1996: 4, 97–110.
- SIDEBOTHAM 1991 = Sidebotham, S. E.: Ports of the Red Sea and the Arabia-India Trade. In: *Rome and India. The Ancient Sea Trade*. Ed.: V. Begley–R. D. De Puma. Wisconsin 1991, 12–38.
- SIMON 2002 = Simon, R.: Aelius Gallus' Campaign and the Arab Trade in the Augustan Age. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 55: 4 (2002), 309–318.
- SPRENGER 1875 = Sprenger, A.: *Die alte Geographie Arabiens*. Berne 1875.
- WISSMAN 1976 = Wissmann, H. von: Die Geschichte des Sabäerreich und der Feldzug des Aelius Gallus. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (ANRW) II. 9. I*. Hrsg. von H. Temporini. Berlin–New York 1976, 1–198.
- YOUNG 2001 = Young, G. K.: *Rome's Eastern Trade. International commerce and imperial policy. 31 BC – AD 305*. London–New York 2001.